

T. C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
MANİSA YÖRESİ TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜNÜ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

**BİRİNCİ ULUSLARARASI MEVLÂNÂ, MESNEVÎ VE
MEVLEVÎHÂNELER SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
(19-21 Aralık 2001- Manisa Mevlevîhânesi)**

Yayına Hazırlayan

Emrehan KÜEY

MANİSA 2002

GALATA MEVLEVİHANESİ POSTNİŞİNLERİNDEN MEHMED ESAD DEDE (ŞEYH GALİB)'NİN DİL YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Farûnnisa BİLECİK*

Divan edebiyatının son büyük şairi kabul edilen Şeyh Galib, 1757 yılında İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed'dir. Şiirlerinde " Esad " ve " Galib " mahlaslarını kullanmıştır. Köklü bir Mevlevi ailesine mensuptur. Tasavvuf konusunda ilk eğitimini babasından alır. Daha sonra 18. Yüzyılın tanınmış sufilerinden Mevlevi şair Neşet Süleyman Efendi'nin derslerine devam eder. " Esad " mahlasını bu zattan alır. 1785'e kadar kullandığı bu mahlası, eski ve yeni pek çok divan şairinin de benimsemesi sebebiyle, " Galib " olarak değiştirir. 24 yaşında iken Divan-ı hümayun Beylikçiler Kalemî' ne memur olur. Bir süre burada görev yaptıktan sonra, ani bir kararla Konya'ya gider ve Mevlevi dergahında çileye soyunur. Çilesini İstanbul Yenikapı Mevlevihane'sinde tamamlar. 1791'de Galata Mevlevihanesi postnişinliğine getirilen Şeyh Galib, vefat ettiği 1799 tarihine kadar şeyhlik vazifesini sürdürür. Mezarı, Galata Mevlevihanesi'ndedir.¹

1791-1799 yılları arasındaki postnişinlik döneminde tekkeyi, içlerinde aşçıbaşı Hulusi Dede ve tanınmış tezkireci Esrar Dede'nin de bulunduğu şahsiyetlerin toplandığı, İstanbul'un önde gelen kültür merkezlerinden biri haline getirir. Mevleviliği çok seven, şiire, musikiye karşı büyük bir alaka gösteren III. Selim, Şeyh Galib'e olan yakınlığı ve saygısı sebebiyle, bu dönemde İstanbul Mevlevihanelerinin maddi açıdan destek görmesini, tamir ve restorasyonlarla ihya edilmelerini sağlamıştır.²

Şeyh Galib, Divan şiirinin 18. yüzyıldaki en önemli temsilcisidir. İçinde doğup büyüdüğü mistik geleneğin zengin simbolizmini Divan şiirine taşımış, " sebk-i hindi " tarzının başarılı örneklerini vermiştir. Divanından başka 2101

* Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Naci Okçu, Şeyh Galib (Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanın Tenkidli Metni), cilt I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993- Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Şeyh Galib maddesi, haz. Ekrem Işın, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

² Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Şeyh galib maddesi, haz. Ekrem Işın, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

beyitlik **Hüsn ü Aşk** adlı mesnevisi vardır. Tasavvuf edebiyatında çok mühim bir yeri olan bu eser, Divanla beraber Mısır'da basılmıştır. Ayrıca, Köseç Ahmed Dede'nin risalesine tahşiye olarak yazdığı **Er-Risaletü'l-Behiyye fi Tarikati'l-Mevleviyye**, Yusuf Sine-Çak'ın kitabına şerh olarak meydana getirdiği **Şerh-i Cezire-i Mesnevi**, Mevlevi şairlerinin hal tercümeleri ve bazı şüirlerinden seçmeler bulunan müsvedde halindeki **Mevlevi Şairlere Tezkire**, Şeyh Galib'in diğer eserleridir.³

26 yaşında iken yazdığı **Hüsn ü Aşk**, şaire göre bu cihana gelme sebebidir. İlhamını Mesnevi'den aldığını eserinin sonlarında yer alan

Esrarını Mesneviden aldım/ Çaldımsa da miri malı çaldım
(s. 348/2019)

Feyz erdi Cenab-ı Mevleviden/ Aldım nice ders Mesneviden
(s. 350/2029)

beyitleriyle en güzel şekilde ifade etmiştir.

Hüsn ü Aşk, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yazılmıştır. (18. yüzyılın sonu-19. Yüzyıl) Şiirin eski ihtişamını kaybettiği bu devrede Şeyh Galib'in eseri yeni bir canlılık getirmiştir.

Galib, **Hüsn ü Aşk**'ın yazılma sebebini mesnevisinde açıklar. Bir mecliste Hayr-abad adlı eserinden dolayı Nabi'nin öğüldüğünü, bu esere nazire söylemenin imkansızlığından bahsedildiğini anlatır. Kendisi bu zor işi yapabileceğini söyleyince dostları da ispat etmesini isterler. Böylece eser meydana gelir.

Beni mahabbet kabilesinde, bir gece iki çocuk doğar. Kız olana **Hüsn**, erkek olana **Aşk** adı verilir. İkisi de “ mekteb-i edep ” te okurlar. Hocaları Molla-yı Cünun'dur. Birbirlerine aşık olurlar.. Ara sıra nüzhet-geh-i mana adındaki bahçede buluşup, havz-ı feyzi (feyiz havuzu) seyrederek. Orada kendilerine hep yardım edecek olan Sühan'la karşılaşır. Kabile arasında sözü geçer bir yiğit olan Hayret, onları ayırmak ister. Bunun üzerine **Aşk**, **Hüsn**'ü kabilenin ileri gelenlerinden ister. Diyar-ı kalb'e gidip oradan “ kimya ” yı getirdiği takdirde bu isteğine ulaşabileceğini öğrenir. Lulası Gayret ile meşakkatli bir yolculuğa çıkar. Bu arada Sühan, **Aşk**'a daima yardım eder. Binbir güçlükten sonra nihayet Diyar-ı Kalb'e ulaşırlar ve **Hüsn**'ün orada

³ Naci Okçu, Şeyh Galib (Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanın Tenkidli Metni), cilt 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Şeyh Galib maddesi, haz. Ekrem Işın, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

olduğunu öğrenirler. Aşk, Hüsn'e vasil olduğunda onun kendisinden başka bir şey olmadığını, yani Hüsn'ün Aşk olduğunu görür.

Galib, bu eseriyle tarikatte visalin, gayet çetin eziyetlere tahammülle mümkün olabileceğini, seyrin (yolun) bir mürşit tarafından aydınlatılmayı gerektirdiğini, visalden sonra, Hüsn'ün Aşk'tan başka bir şey olmadığını anlatacağını ortaya koymak istemiştir.⁴

Eserin dil özelliklerine geçmeden önce, Şeyh Galib'in dil anlayışı hakkında bilgi vermek istiyorum. Galib, sadelik taraftarıdır. Nazmın Arapça kelimeler, işitilmedik sözler, ağdalı tabirler, Farsça yazıldığı intibamı uyandıracak zincirleme isim tamlamalarıyla boğulmasına karşıdır. Bunların inşa (nesir) için "ziynet" teşkil etmekle beraber Türkçe şiire "sıklet" (sakillik, hantallık) vereceğini söyler:

Manzume-i Farisiveş ebyat/ Bi'l-cümle tetabu-ı izafat (s. 40/189)

İnşaya verir egerçi ziyenet/ Türki söz içinde ayn-ı sıklet (s. 40/190)

Ekser Arabiyy ü nadir elfaz/ Bi'l-cümle gılaz u gılz ü ağılaz (s. 137/784)

Şiirde tam açıklık taraftarı değildir. Manayı erbabına telkinle anlatmalıdır. Mana bakımından ilgili sözleri bir araya getirmeyi şiir olarak kabul etmez:

Olmaya sözü bedihi-i tam (s. 43/213)

Hüsn ü Aşk'ın Dil Yönünden İncelenmesi:

Bu incelemede, Orhan Akay ve Hüseyin Ayan'ın birlikte hazırladıkları Şeyh Galib Hüsn ü Aşk (Dergah Yayınları, İstanbul 1975) adlı eser esas alınmıştır. 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başında yazılmış olan Hüsn ü Aşk, Osmanlı Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Bu devre, dilimizde Arapça ve Farsça kelimelerin, tamlamaların bolca yer aldığı, şiir dilinde Farsça'nın, nesirde ise Arapça'nın rağbet gördüğü bir devredir. Şeyh Galib'in mesnevisinde de Arapça ve Farsça kelimelerin fazlalığı dikkat çekicidir. Kendi ifadesiyle nazmın boğulmasına yol açan zincirleme isim tamlamaları ve ağdalı tabirler çok kullanılmamıştır. Ancak terkiplerin sayısı oldukça fazladır. Eserde işitilmedik söz tabirine uyan birkaç kelime mevcuttur. Sade ifadeler, Türkçe tamlamalar, deyimler, atasözleri, ikilemeler eseri zenginleştirmiştir.

Bölümler halinde yazılmıştır, bölüm başlarında Arapça ve Farsça kelimeler, Farsça gramer yapısına göre bir araya getirilmiştir. "Hayal besten-i

⁴ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, haz. Orhan Okay-Hüseyin Ayan, Dergah Yayınları, İstanbul 1975.

Hüsn ” (Hüsn’ün hayal kurması), “ Bahs-i evvel der vücud-ı sühan ” (Sözün varlığı hakkında ilk bahis) vb.

Tamamen Farsça kelimelerle yazılmış 1 beyit bulunmaktadır:

Zülfeş reh-i buse-hah mirüft/ Müjganş Huda dehad migüft (s. 86/451)

İçlerinde bir veya birkaç Arapça kelime bulunan Farsça beyitlerin sayısı 3’tür.

An kes ki zi-şehr-i aşınayist/ Daned ki meta-i ma kücayist (s. 46/239)

Ta key sühan ez sühan rubayım/ Ma ber ser-i kıssa-i hod ayım
(s. 140/800)

İN dem ki zi şairi eser nist/ Sultan-ı sühan men diger nist
(s. 348/2022)

Beyitlerde Arapça ibareler, ayetler ve hadisler vardır:

Zülfü ki eder füsunu agah/ Gamze okur: El-iyazü billah (s. 91/486)

El-iyazü billah (Allah’a sığındım) anlamındadır.

Mihreyledi subhu “ ihn-ı menfuş ”/ Ecza-yı zamane oldu gül-puş
(s. 323/1872)

“ Dağlar da didilmiş yünler gibi atılacaktır ” mealindeki ayetten “ ihn-ı menfuş ” ibaresi alınmıştır.⁵

Levlak ile zat-ı paki mevsuf/ Kur’ana sıfatı zarf u mazruf (s. 16/23)

Levlak, “ Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım ” hadisinden alınmıştır.⁶

Tamamen Türkçe kelimelerle oluşturulmuş 2 beyit bulunmaktadır.

Kaş yapmış iki kara çıyanı/ Saç yapmış iki küme yılanı (s. 244/1391)

Tarla kovuğu iki kulağı/ Kirpi yuvası sıçan yatağı (s. 244/1392)

Arapça ve Farsça kelimelerin fazla bulunmadığı, rahatlıkla anlaşılabilir beyitler de mevcuttur. Ancak bunların sayısı 20’yi geçmez:

Zannetme ki şöyle böyle bir söz/ Gel sen dahi şöyle bir söz
(s. 347/2012)

⁵ Rahman Suresi, 7. Ayet. Naci Okçu, Şeyh Galib (Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanının Tenkidli Metni), cilt 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

⁶ Keşfü’l-Hafa, Beyrut, 1851, c.II, s. 64. Naci Okçu, Şeyh Galib (Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanının Tenkidli Metni), cilt 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Birbirine girdiler felekler/ Ağlar kimisi güler melekler (s. 56/289)

Eserde tamlamalar –her ne kadar Galib karşı olsa da- çok fazladır:

Arapça usulüyle yapılmış tamlamalar: İnsanü'l-ayn (S.106/581), zatü's-suver (s. 285/1622), ebü'l-beşer (s. 324/1880), Ruhü'l-Kudüs (s. 325/1885).

Arapça+Farsça tamlamalar: Çerağ-ı mana (s. 34/150), sabah-ı nevcevan (s. 38/177), meta-ı can (s. 48/253)vb.

Arapça kelimelerle yapılmış Farsça tamlamalar: Feyz-i himmet (s. 34/154), makal-i mirac (s. 36/161), beyan-ı aşk (s. 47/241) vb.

Arapça+Türkçe tamlamalar: Cehlin gecesi (s. 72/360).

Türkçe tamlamalar: Koz bekçibaşısı (s. 28/111), kaplan derisi (s. 268/1532), ay çiçeği (s. 115/645), telli kurşun (s. 51/268).

Zincirleme tamlamalar: Pay-i keç-i kilik (s. 13/2), hak-i reh-i şah-ı enbiya (s. 16/19), manend-i Bilal-i sahib-irfan (s. 20/45) vb.

Beyitlerde Farsça birleşik şekiller de sık görülmektedir:

Gül-reng (s. 27/97), ruy-mal (s. 27/104), mah-ruy (s. 81/417), dil-kub (s. 49/256), def-zen (s. 49/259), can-güdaz (s. 49/259), nesteren-zar (s. 75/378) vb.

Eserlerde deyimler ve ata sözleri de kullanılmıştır:

Türkçe deyimler: Kumlar sayısınca (olmak, (s. 47/246), birbirine girmek (s. 56/289), gözünden kan gelmek (s. 160/922), kan damlamak (s. 111/622), hayreti kesilmek (s. 334/1936), boş bulunmak (s. 350/2035), parıl parıl yanmak (s. 100/547), birbirinin olmak (s. 60/313), göz süzmek (s. 80/406), can baş komak (s. 220/1243), yüz sürmek (s. 101/554), el vermek (s. 208/1175), kan ağlamak (s. 151/862).

Arapça+Türkçe deyimler: rahat döşeği (s. 66/327), sabrı tükenmek (s. 163/942).

Farsça+Türkçe deyimler: Can üzme (s. 80/406), dağ açmak (s. 80/407), neberdin depretmek (s. 169/983).

Farsça+Türkçe+Arapça+Türkçe deyim: Habı gözüne haram etmek (s. 67/334).

Ata sözleri: Bir sürçen atın başı kesilmez (s. 41/195), Yol eri yolda olmak ister (Yolcu yolunda gerek) (s. 233/1320).

Türkçe'nin temel dil özelliklerinden biri olan ikilemeler de eserde yer almaktadır:

Türkçe ikilemeler: Göz göz (s. 110/612), yok yok (s. 95/518), bak bak (s. 137/785).

Farsça ikilemeler: Pare pare (s. 20/57), hamuş hamuş (s. 102/557), şirin şirin (s. 104/573), hoş hoş (s. 187/1082).

Arapça ikilemeler: Allah Allah (s. 181/1057).

Hüsn ü Aşk'ta bağlaçlar çok kullanılmaktadır:

ü bağlacı: Hadd ü ihşa (s. 13/3), şükr ü tahmid (14/11) vb.

u bağlacı: Zaruf u mazruf (s. 16/23), hur u gılman (70/354) vb.

vü bağlacı: Türhe vü mesavi (s. 72/363), çira vü çun (s. 72/362) vb.

ve bağlacı: Pervane ve şüle (s. 70/355), rıza ve teslim (s. 71/357) vb.

ki bağlacı: Hamd ana ki kıldı ruhsat (s. 13/1), Hamd eyle ki verdi şer-i mana (s. 13/4) vb.

çü bağlacı: Hatmetti çü enbiyayı Allah (s. 32/137), Ol nüsha çü imtisal kıldı (s. 151/863) vb.

çün bağlacı: Ol şah ki mah çün sitare (s. 16/21), Cuş eyledi çün muhit-i vahdet (s. 24/74) vb.

kim bağlacı: Bu nağmeye kim ben ettim aheng (s. 46/233) vb.

Eserlerde kullanılan fiiller:

Görülen geçmiş zaman: Etti (s. 14/7), verdi (s. 13/1), doldu (s. 21/56) vb.

Öğrenilen geçmiş zaman: Yazmış (s. 19/42), eylemiş (s. 180/1051) vb.

Öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi: Gelmişti (s. 35/160), geçmişti (s. 35/160) vb.

Geniş zaman: Olur (s. 51/264), giderler (s. 53/272) vb.

Geniş zamanın hikayesi: Okunurdu (s. 38/178), olunurdu (s. 38/178) vb.

Şimdiki zaman: Ediyor (s. 146/838) vb.

Genellikle fiillerde görülen geçmiş zaman tercih edilmiştir. Ayrıca istek, şart ve emir kipi de kullanılmıştır:

İstek kipi: Ede (s. 103/564), ola (s. 211/1189) vb.

Şart kipi: Olursa (s. 14/13), etmeser (s. 22/60) vb.

Emir kipi: Uyu (s. 62/1) vb.

Hüsn ü Aşk'ta yardımcı fiillerde büyük yer tutmaktadır:

Vermek: Ruhsat vermek (s. 13/1), çare vermek (s. 158/911) vb.

Eylemek: Hamd eylemek (s. 13/4), tahayyül eylemek (s. 15/16) vb.

Kılmak: Rahmet kılmak (s. 13/1), tebşir kılmak (s. 23/67) vb.

Olmak: Vasıl olmak (s. 13/6), sabah olmak (s. 21/56) vb.

Etmek: İnayet etmek (s. 14/7), himayet etmek (s. 14/7)vb.

Buyurmak: Mahzun buyurmak (s. 23/69) vb.

Yazmak: Ağlayayazmak (s. 151/862).

Ayrıca Farça bir kelime ile Türkçe eklerin birleşiminden meydana gelmiş “ şikestelenmek-kırılmak ” (s. 313/1806) fiili, halk ağzı ya da arkaik kelime özelliği taşıyan “ ırlamak-şarkı söylemek ” (s. 104/576) fiili, halk ağzında kullanılan şekilleriyle veya vezin gereği hece düşürülerek yapılmış “ mırlanmak-mırıldanmak ” (s. 317/1836) ve “ kımranmak-kımıldanmak ” (s. 317/1836) fiilleri özellikle zikredilmeye değer.

Eserde vezin gereği yapılmış yer değiştirmeler, eksik ifadeler ve kısaltmalar mevcuttur:

Hem söyleyemem **de hem** beğenmem (s. 45/232)

Can verme benim kabulü senden (s. 165/960)

Ben sarhoşu olduğum ne meydirdir (s. 177/1037)

Seyret **nic'olur** figan ü zarı (s. 165/961)

K'ey gonce-i şule-zar-ı duzah (s. 198/1128)

N'oldu ki edersin öyle avch (s. 198/1128)

Hüsn ü Aşk'ta yer ve şahıs adları da çok kullanılmıştır.

Yer adları: Boğaziçi (s. 84/433), Çin ü Maçın (s. 88/465), Zengibar ü Sudan (s. 88/467), Seylan (s. 118/668), İstanbul (s. 139/796) vb.

Şahıs adları : Nabi (s. 38/178, 39/186), Şeyh Attar (s. 40/187), Nizami (s. 41/201), Şems-i Tebriz (s. 47/240), Mecnun (s. 48/251), Leyla (s. 59/306), Şirin (s. 59/306), Yusuf (s. 75/375), Züleyha (s. 75/375) vb.

Bu incelemede Hüsni ü Aşk'taki en belirgin dil özellikleri esas alınmıştır. Tasavvuf edebiyatında ve divan şiirinde çok önemli bir yeri olan bu eser, aynı zamanda devrinin dil özelliklerini aksettirmesi bakımından da faydalanılacak kaynaklardan biridir.